

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE, CIVILIZAȚIE, CULTURĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

**Limitele loialității dinastice: Imaginea lui Iosif al II-lea la
românii din Transilvania (1790-1918)**

– Rezumat –

Coordonator științific

Prof. univ. dr. Ioan BOLOVAN

Doctorand

Alexandru-Bogdan BUD

Cluj-Napoca

2015

CUPRINS

ARGUMENT/ 10

INTRODUCERE/ 13

1. PRELIMINARII ISTORIOGRAFICE/ 13
2. STRUCTURĂ, SURSE ȘI METODOLOGIE/ 17

CAPITOLUL I

PARCURSUL ISTORIC AL TRANSILVANIEI (1699-1918)

ASPECTE GENERALE/ 22

1. TRANSILVANIA ÎN PRIMUL SECOL DE DOMINAȚIE HABSBURGICĂ. DE LA PACEA DE LA KARLOWITZ PÂNĂ LA SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM (1699-1791)/ 23
2. TRANSILVANIA DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA PÂNĂ LA REVOLUȚIA DE LA 1848/ 31
3. DE LA „PRIMĂVARA POPOARELOR” LA MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ (1848-1867)/ 34
4. DE LA DUALISMUL AUSTRO-UNGAR PÂNĂ LA ASASINAREA ARHIDUCULUI FRANCISC FERDINAND (1867-1914)/ 41
5. PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA (1914-1918)/ 46

CAPITOLUL II

IOSIF AL II-LEA: COREGENT ȘI ÎMPĂRAT/ 51

1. PUTEREA LIMITATĂ (1740-1780) 51

- 1.1. CASA DE HABSBURG ÎNAINTE DE NAȘTEREA LUI IOSIF AL II-LEA/ 51
- 1.2. PRIMII ANI DIN VIAȚĂ/ 53
- 1.3. CĂSĂTORIE ȘI DEZAMĂGIRE/ 55
- 1.4. CĂLĂTORIILE ÎN IMPERIU: TRANSILVANIA/ 58
- 1.5. COREGENȚĂ ȘI FORMARE/ 63

2. PUTEREA DEPLINĂ (1780-1790)/ 67

- 2.1. INSTALAREA PE TRON ȘI PRIMELE REFORME/ 67
- 2.2. INTRIGĂ ȘI MUZICĂ LA CURTEA DE LA VIENA/ 71
- 2.3. RĂSCOALA LUI HOREA/ 73
- 2.4. IOSEFINISMUL ȘI MOARTEA „ÎMPĂRATULUI FILOSOF”/ 75

CAPITOLUL III

IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA ÎN MANUALELE DE ISTORIE DIN TRANSILVANIA (1790-1918)/ 83

1. LOIALITATEA DINASTICĂ DE LA MOARTEA ÎMPĂRATULUI LUMINAT PÂNĂ LA REVOLUȚIA DE LA 1848/ 87
2. LOIALITATEA DINASTICĂ DUPĂ „PRIMĂVARA POPOARELOR” PÂNĂ LA COMPROMISUL AUSTRO-UNGAR/ 97
3. IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA DUPĂ DUALISMUL AUSTRO-UNGAR/ 102

CAPITOLUL IV

IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA (1790-1918)/ 122

1. MOARTEA LUI IOSIF AL II-LEA ȘI REMEMORAREA SPIRITULUI ÎMPĂRATULUI
PÂNĂ ÎN ANII REVOLUȚIEI PAȘOPTISTE/ 124
2. REMEMORAREA LUI IOSIF AL II-LEA ÎNTRE REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI COMPROMISUL AUSTRO-
UNGAR DIN ANUL 1867/ 140
3. IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA DE LA FORMAREA STATULUI DUALIST PÂNĂ LA
ASASINAREA ARHIDUCULUI FRANCISC FERDINAND (1867-1914)/ 149
4. REITERAREA LUI IOSIF AL II-LEA DE LA ASASINAREA LUI FRANCISC FERDINAND
PÂNĂ LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL/ 164

CAPITOLUL V

IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ A TRANSILVANIEI (1790-1918) 177

1. IOSIF AL II-LEA DE LA SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM
LA „PRIMĂVARA POPOARELOR”/ 178
2. IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA ÎNTRE REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI FORMAREA STATULUI
DUALIST AUSTRO-UNGAR ÎN 1867/ 198
3. IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA ÎNTRE FORMAREA STATULUI DUALIST AUSTRO-UNGAR ȘI 1914,
ANUL IZBUCNIRII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL/ 213
4. DE LA LOIALITATEA DINASTICĂ LA LOIALITATEA NAȚIONALĂ. IMAGINEA LUI IOSIF AL II-LEA
ÎNTRE 1914-1918/ 243

ÎN LOC DE CONCLUZIE: IOSIF AL II-LEA ÎNTRE MIT ȘI REALITATE.../ 256

BIBLIOGRAFIE/ 262

ANEXE/ 279

Cuvinte cheie: Iosif al II-lea, Transilvania, loialitate dinastică, identitate națională, manuale, presă, cultură.

În anul 1773, cu prilejul vizitei lui Iosif al II-lea în Transilvania, Samuel Brukenthal descria într-un raport situația națiunii române din secolul al XVIII-lea. În primul rând puncta un fapt important, susținut și de români atâta vreme în memoriile lor, în scrierile istorice sau în presă și anume factorul demografic. În al doilea rând era descrisă situația lor socială. Textul reflectă imaginea românilor, văzută prin prisma organelor de conducere din administrația locală. În timpul vizitei sale în Transilvania, Iosif al II-lea va remarca și el la rândul său în acel raport pregătit de guvernatorul Marelui Principat. Vizita primului împărat austriac în teritoriul locuit de români avea să dea naștere de aici încolo unei imagini favorabile pentru toți conducătorii care s-au așezat pe tronul de la Viena. Contactul avut de supuși cu Iosif, în diferite contexte, a răspândit în mentalitatea colectivă o concepție pozitivă asupra împăratului din capitala Austriei.

În jurul împăratului luminat se va consolida loialismul dinastic, dar tot datorită acestuia va lua naștere și sentimentul național. Îmbinarea acestor două principii s-a dezvoltat mai ales după moartea lui. Reformismul lui Iosif a făcut posibil accesul românilor la învățământ, la informație, aspect ce a schimbat percepția națiunii neîncrezătoare, dându-le speranța că locul lor în viața provinciei se poate schimba. Acesta este și motivul pentru care, până în anul 1918, românii i-au menținut vie imaginea prin reprezentări narative folosite ca termen comparativ în raport cu evenimentele contemporane lor. Românii și-au susținut loialitatea față de tronul de la Viena, chiar și în momentele mai puțin favorabile lor, fără a-și pierde speranța. Dar în acele momente de cotitură era nevoie de o persoană sau de un fapt care să genereze speranță și să mențină loialismul dinastic viu în memoria colectivă a românilor. Astfel că nu putea să apară decât un împărat austriac, iar acela nu putea fi altcineva decât Iosif al II-lea, cel care i-a făcut oameni liberi pe iobagi, care le-a dat libertatea religioasă și, mai mult, cel care a venit să se intereseze de soarta lor și să observe personal nevoile acestui popor.

De o manifestare materială (monumente, obeliscuri, statui dedicate împăratului după moartea acestuia) a loialismului, în ceea ce îl privește pe Iosif al II-lea, în spațiul transilvănean, e adevărat că nu poate fi vorba. Dacă în celelalte zone aflate sub sceptrul habsburgic, precum Boemia, Moravia sau Austria, în care persoana împăratului luminat a fost omagiată prin astfel de monumente, Transilvania, spre deosebire, dacă nu a avut această posibilitate, i-a reînviat memoria, totuși, prin reprezentările narative. Într-o perioadă în care spiritul național prindea

putere pe tot continentul european, loialismul dinastic ducea practic o luptă pentru supraviețuire în fața loialității naționale. Mecanismele au fost diverse, cele două curente, dinastic și național, intersectându-se de multe ori în contextul timpului istoric. Elementul care a menținut în această competiție loialitatea dinastică a fost mereu împăratul, iar speranța în acesta a fost alimentată aproape de fiecare dată prin apelul la trecut.

Cercetarea de față are în primul rând un caracter interpretativ, iar în plan secund ea reprezintă și o fișă bibliografică a lucrărilor care îl au ca personaj central pe Iosif al II-lea sau în care este amintit succint. Incursiunea făcută prin istoriografia de secol XIX și cea de la începutul secolului XX au determinat o imagine amplă a împăratului, bazată pe opiniile unor istorici și intelectuali din perioada respectivă, în principal români cât și maghiari, germani, francezi, englezi sau americani. Parcursul istoric al traseului de la loialitatea dinastică spre loialitate națională, prin prisma imaginii lui Iosif al II-lea constituie o abordare diferită a subiectului. Îmbinarea dintre literatura de specialitate și textele literare sau anecdotice au creionat un tablou divers al împăratului luminat reflectat în imaginarul românilor transilvăneni. Contextualizarea subiectului de cercetare și introducerea lui într-un spațiu temporal a fost primul pas în analiza pe care se bazează lucrarea. Spațiul istoric pe care l-am supus examinării începe odată cu moartea lui Iosif al II-lea, anul 1790, și se încheie după mai bine de un secol, în anul 1918. Un traseu în care imaginea împăratului luminat a evoluat de la omenesc spre personaj de legendă, dar și invers, de la persoana supranaturală până la umanizarea lui.

Primul capitol este dedicat evenimentelor istorice, desfășurării acestora, pornind de la nivelul macro, european, spre cel micro, regiunea Transilvaniei. Aspectele istorice generale consemnează evoluția evenimentelor de la intrarea Transilvaniei sub influența administrativă a Imperiului Habsburgic cu toate implicațiile ce au generat acest lucru, până la sfârșitul Primului Război Mondial și alipirea Marelui Principat la Regatul României. De la domnia Mariei Tereza, aspectele legate de episcopul Inochentie Micu Klein, Răscoala lui Horea, *Supplex Libellus Valachorum*, Revoluția de la 1848/1849, dualismul austro-ungar, până la cunoscutul Memorand al românilor transilvăneni, asasinarea lui Francisc Ferdinand și Primul Război Mondial, toate sunt conectate și cu micile evenimente care au schimbat viața și au influențat Transilvania în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX. O incursiune istorică succintă necesară pentru includerea subiectului pe o axă cronologică.

Pentru că personajul principal al lucrării este împăratul Iosif al II-lea era inevitabilă o prezentare a perioadei de domnie și aspectele cele mai importante ale vieții lui. Fișa biografică realizată în al doilea capitol al lucrării este împărțită în două părți, perioada coregenței și cea a

puterii depline. Începând cu anul 1741, anul nașterii împăratului și până în 1780, la moartea mamei sale, este prezentată viața monarhului, perioada adolescenței, aspecte din educația acestuia, numirea în funcția de coregent după moartea tatălui său, Francisc de Lorena și bineînțelele călătoriile întreprinse în teritoriul imperiului. Din anul 1780 și urcarea lui Iosif pe tron, accentul a fost pus pe reformele făcute de împărat, pe măsurile luate privind îmbunătățirea vieții supușilor, dar ne-am referit și la viața de curte, la timpul cotidian al împăratului, încheind această capitol cu ultimele clipe ale vieții și cu moartea lui în anul 1790.

Manualele de istorie apărute în secolul al XIX-lea dar și cele editate după anul 1900 până în apropiere de anul 1918 au servit ca o altă sursă documentară. În baza paginilor care aminteau persoana lui Iosif al II-lea am încercat să conturăm imaginea împăratului așa cum trebuia ea imaginată de către elevi. Mediul școlar a fost o latură importantă propagandistică a loialismului dinastic. Instituțiile de învățământ aveau menirea de a insufla celor aflați în formare dragostea față de stat. Maniera în care erau redactate manualele, sub formă de biografii personale, trebuia să creeze atașament pentru Casa de Austria și pentru conducătorul acesteia. Imaginea lui Iosif în manuale se îmbină între real și ireal între realitatea istorică și ficțiune.

Următoarea parte a cercetării s-a axat pe imaginea lui Iosif al II-lea în mentalul colectiv al românilor din Transilvania reflectată în presa românească. Periodicele românești, nu de fiecare dată obiective în scriitură, au abordat, odată cu trecerea timpului de după moartea împăratului, subiectul mai rar, însă de fiecare dată în momentele de turnură. Atunci când criza era pe cale să lovească și să producă o ruptură în ceea ce privește loialismul dinastic, în paginile ziarelor apăreau articole cu referire la momente din viața lui Iosif al II-lea, sau idei ale acestuia. De cele mai multe ori postura din care era privit monarhul luminat era cea a legendei, a superiorității și perfecțiunii în raport cu cei care l-au succedat la tron. În cazul acesta, al rememorării sub forma anecdotelor, legenda despre Iosif al II-lea absoarbe istoria și nu invers. De fiecare dată povestirea era conturată în jurul realității, a reformelor, decretelor sau a vizitelor pe care le-a făcut atât în Transilvania cât și în alte părți ale imperiului.

Ultimul capitol, având la bază istoriografia românească, în comparație cu cea maghiară, germană sau engleză din perioada 1790 și până în 1918, se focusează pe imaginea lui Iosif al II-lea în raport cu elementele definitive ale loialismului dinastic și identității naționale. Numitorul comun al amândurora, împăratul Iosif al II-lea, evoluează de la reiterarea lui în textul istoric până la personaj de literatură beletristică (romane sau nuvele istorice). O abordare diferită a imaginii lui Iosif al II-lea în acest ultim capitol se datorează și literaturii

romanțate. Împletirea surselor documentare cu cele care fac apel și la imaginație sau ficțiune expun subiectul și dintr-o altă perspectivă.

După moartea lui, în anul 1790, pe tot întinsul Sfântului Imperiu Romano German s-a dat frâu liber imaginației, iar imaginea care se forma, oglindea un vector al îmbinării dintre realitate și ficțiune. Pornind de la faptele reale menționate și în istoriografie și în sursele vremii s-a ajuns la creionarea unui personaj de basm, legendar care aparținea unei alte lumi, în care binele învinge totdeauna răul. De fiecare dată, personajul pozitiv, a preluat din înțelepciunea regilor biblici, David sau Solomon, din curajul marilor conducători ai timpurilor antice, Alexandru cel Mare sau Traian, ca într-un final să devină fantasmă sau Mesia.

Domnia lui Iosif al II-lea a rămas întipărită românilor, în primul rând pentru Edictul de toleranță și mai apoi pentru desființarea iobăgiei. Prin aceste reforme s-a zărit la orizont dorința împăratului de a integra și națiunea română în cadrul imperiului ca parte a unei populații care are un cuvânt de spus. Mai apoi, deasupra celorlalți monarhi a planat domnia lui Iosif al II-lea. Cel care conștientizează cel mai bine acest lucru este Francisc Iosif, care după cum se observă îi împrumută și numele, el încercând să creeze un imperiu uniform, în formatul pe care Iosif a încercat să-l implementeze. Nu reușește, ca dovadă încheie în anul 1867 acordul cu Ungaria, moment când românii se simt trădați, însă cu toate acestea nu își pierd speranța. Continuă să îl readucă pe Iosif al II-lea la viață prin memoriile lor trimise la Viena, prin discursuri, prin articole de ziare sau să-l promoveze cât mai mult în manualele de istorie. Odată cu această reiterare a personalității despotului luminat se consolida și loialismul dinastic, fragmentat și erodat datorită politicii lui Francisc Iosif. Loialismul dinastic al românilor din Transilvania era mecanismul de funcționare a speranței nutrite pentru o provincie autonomă și pentru o reprezentare a națiunii române conformă cu factorul demografic, iar Iosif al II-lea era soluția care repara orice defecțiune intervenită în bunul mers al acestei mașinării.

Cert este că peste secolul al XIX-lea „umbra” lui Iosif al II-lea a planat în toate momentele cheie ale istoriei Transilvaniei, culminând la începutul secolului XX, odată cu asasinarea lui Francisc Ferdinand. Arhiducele văzut și el la rându-i ca o speranță în renașterea românilor ca națiune recunoscută, a fost asasinat în anul 1914. După cum s-a și spus în epocă, se stingea nu neapărat un om, ci mai mult o idee. Se poate specula un lucru clar din reacția românilor avută în momentul aflării veștii asasinatului, și anume că loialitatea dinastică a românilor din Transilvania s-a învârtit în cercul vicios al speranței. Când aceasta s-a stins a început și schimbarea concepției și trecerea la loialitatea națională. Ceea ce l-a făcut pe Iosif al II-lea special, la fel ca și pe Francisc Ferdinand, a fost locul ocupat de cei doi în percepția

față de supușii lor. Ambii, datorită vieții personale și concepțiilor avute, s-au aflat între blestemul de a nu iubi nimic și eroarea de a iubi totul. Altfel spus, Iosif al II-lea rămâne fără viață personală și se dedică statului, iar Francisc Ferdinand este dispus să renunțe la conducerea monarhiei pentru a-și împlini viața personală. A fost punctul culminant al rememorării împăratului luminat, din acest moment, treptat, loialismul dinastic scade pentru ca în anul 1918, datorită consecințelor Primului Război Mondial, să ia naștere loialismul național. Trecerea nu a fost bruscă, loialismul național a existat încă din timpul lui Iosif, dar într-o formă incipientă, s-a dezvoltat treptat, până când a ajuns la maturitate și l-a învins pe cel dinastic.

Am notat în cercetarea de față aspectele care au dat naștere loialismului dinastic, avându-l ca promotor pe Iosif al II-lea, punctele temporale care au dus la rememorarea împăratului, dar și atitudinea sau raportarea românilor în funcție de parcursul istoric al Transilvaniei la Casa de Austria sau față de monarh. Analizate cronologic, toate aparițiile împăratului luminat în manuale, presă sau istoriografie de la moartea lui și până în anul 1918, creează traseul parcurs de loialismul dinastic în paralel cu consolidarea loialismului național. Accentul principal a fost pus pe imaginea împăratului, însă inevitabil ramificațiile acestui subiect s-au extins către evenimentele istorice din perioada aflată în discuție. Conexiunea și raportarea românilor cu persoana împăratului Iosif al II-lea au făcut din acesta un pilon important al istoriei românilor din principat. Probabil impactul lui asupra societății sfârșitului de secol XVIII și până la începutul secolului XX s-a datorat și scurtei perioade de domnie propriu zisă, având în vedere că din anul 1765 și până în 1780 a fost coregent în conducerea mamei sale, Maria Tereza.

Pragmatismul românilor transilvăneni în paralel cu perseverența de care Iosif al II-lea a dat dovadă în implementarea reformelor, s-au îmbinat între anii 1790 și 1918 formând acel sentiment al devotamentului pentru Casa de Austria. Jonglarea între realitate și ficțiune în prezentarea împăratului și în readucerea lui la viață au construit o imagine mitică a monarhului, care a funcționat în menținerea fidelității față de tron. Dubla loialitate a românilor din Transilvania s-a născut aproape concomitent, însă balanța s-a înclinat în favoarea celei naționale, care s-a dezvoltat în spatele paravanului dinastic și datorită politicii imperiului. Între aceste oscilații de mentalitate și percepție este limpede un singur fapt, Iosif al II-lea chiar dacă a murit a reușit să nu dispară vreme de un secol și câteva decenii din amintirea românilor ardeleni.